

LITERATURA:

- Burkert, Walter. *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. Sather Classical Lectures, vol. 47. University of California Press, Berkeley, 1979.
- Burkert, Walter. *Greek Religion*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1985.
- D'Agostino, Bruno. *The Colonial Experience in Greek Mythology u: The Western Greeks: Classical Civilization in the Western Mediterranean*, ed. Giovanni Pugliese Carratelli. Thames & Hudson, London, 1996, 209–14
- Farnell, Lewis Richard. *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*; the Gifford Lectures Delivered in the University of St Andrews in the Year 1920 The Clarendon Press, Oxford, 1921.
- Jourdain-Annequin, Colette. *De l'espace de la cité à l'espace symbolique Héraclès en Occident*. Dialogues d'histoire ancienne 15, br. 1/1989, 31–48
- Jourdain-Annequin, Colette. *Héraclès aux portes du soir: mythe et histoire*. Centre de recherches d'histoire ancienne, vol. 89, Université de Besançon, Diffusion les Belles Lettres, Pariz, 1989.
- Jourdain-Annequin, Colette. *Héraclès En Occident Mythe et Histoire*. Dialogues D'histoire Ancienne 8, br. 1/1982, 227– 82
- Kinkel, Gottfried. *Epicorum graecorum fragmenta*. Teubner, Leipzig, 1877.
- Hughes, William, & Long, George. *An Atlas of Classical Geography*. Long's Classical Atlas, Blanchard & Lea, Philadelphia, 1857.
- Kerényi, Karl. *The Heroes of the Greeks*. Thames & Hudson, London, 1974.
- Lesky, Albin. *Povijest grčke književnosti*; preveo Zdeslav Dukat. Golden marketing, Zagreb, 2001.
- Lévi-Strauss, Claude. *The Structural Study of Myth*. The Journal of American Folklore 68, br. 270/listopad 1955), 428– 44
- Milićević Bradač, Marina. *Grčka kolonizacija na Sredozemlju. u: Antički Grci na tlu Hrvatske*: [katalog izložbe : Galerija Klovićevi dvori, 14 listopada - 12 prosinca 2010], ed. Vedran Barbarić, Jasminka Poklečki Stošić, & Filip Beusan, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2010, 41–51
- Milićević Bradač, Marina. *The Living, the Dead, & the Graves*. Histria Antiqua, br. 8/2002, 53–62
- Müller, Karl; Müller, Theodor & Langlois, Victor. *Fragmenta historicorum graecorum auxerunt, notis et prolegomenis illustrarunt, indici plenissimo instruxerunt Car. et Theod Mulleri Accedunt marmora parium et rosettatum, hoc cum Letronnii, illud cum C Mulleri commentariis*. Ambrosio Firmin Didot, Pariz, 1841.
- Nielsen, Finn Sivert. *Online Dictionary of Anthropology - AnthroBase: A Searchable Database of Anthropological Texts*, 2001.
<http://www.anthrobase.com/Dic/eng/index.html>
- Škiljan, Dubravko; Brčko, Marina; Novaković, Darko; Salopek, Damir & Šešelj, Zlatko. *Leksikon Antičkih Autora (Lexicon Scriptorum Antiquorum)*. Latina & Graeca : Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Tullon, Hubert. *Héraclès: archéologie des 'Travaux'*, 2012. http://hubert.tullon.free.fr/operaminora/public/He_racle_s__arche_ologie_des_Travaux.pdf

Petra Šošarić

Latinski prijevodi Homera

Uvod

Cilj ovog rada je kronološki prikazati latinske prijevode Homera¹ te navesti probleme s kojima su se prevodioci susretali. S obzirom na broj prevodilaca koji su stvarali u različitim književno-povijesnim razdobljima, možemo očekivati raznolikost prevodilačkih pristupa. Moguće je da će stupanj vjernosti izvorniku varirati od prijevoda do prijevoda, te da će prevodioci povremeno pokazati veliku slobodu u radu. U ovom su članku kronološki prikazani prijevodi Homera na latinski od Andronikova prvog latinskog prijevoda iz 3. st. pr. Kr. do kraja 18. st. po Kr. kada su trojica isusovačkih učenjaka objavila svoje prijevode *Ilijade*, odnosno *Odiseje*.

Stari Rim

Recepcija Homera u starom Rimu u pravilu je ograničena na proučavanje njegova utjecaja na rimsku književnost, ponajviše epiku, no Homerov je utjecaj na rimsku kulturu mnogo širi. Homerovu prisutnost u likovnoj umjetnosti Apeninskog poluotoka u antičko doba, kako u etruščanskoj, tako i rimskoj kulturi obrađuje Farrell (2004) koji u svojoj studiji proučava freske i druge likovne prikaze. Homer nije bio zanemaren ni u izvedbenoj umjetnosti, kao što pokazuju recentne studije mima (Hunt 2008: 175; Panayotakis 2008: 190).

Prvi poznati prijevod u povijesti rimske književnosti je fragmentarno sačuvana *Odusia* Livija Andronika, nastala u 3. st. pr. Kr., ujedno i najstariji poznati prijevod Homera.² Livije Andronik bio je grčki oslobođenik koji se posvetio širenju grčke kulture u Rimu. Bio je aktivan kao učitelj, glumac i pisac. Osobito su bile popularne njegove tragedije, a *Odusia* se čitala u školi (Conte 1994: 40). Rimljani su se divili grčkoj kulturi i preuzimali od Grka mnoga kulturna dobra, a njihova je književnost bila pod tolikim utjecajem grčke da je čak i izvorni italski saturnijski stih kojim je bila pisana *Odusia* s vremenom zamijenjen grčkim heksametrom. O interesu za grčku književnost svjedoče, između ostaloga, dva poznata latinska prijevoda *Odiseje* i tri *Ilijade* nastala u antičko doba. Rimljani su općenito pokazivali puno veće zanimanje za prevođenje od Grka. Grci su barbare – one koji ne govore grčki – smatrali kulturno i moralno inferiornima te u skladu s tim stavom nisu ni učili njihove jezike (Hero-

¹ U ovom radu Homer se smatra autorom *Ilijade* i *Odiseje*.

² Najstariji književni prijevodi u povijesti čovječanstva bili su prijevodi sumerskog epa o kralju Gilgamešu. Ep je prvi put zapisan krajem 3. tisućljeća pr. Kr., a njegove su se inačice stvarale, prepisivale i prevodile sve do 2. st. pr. Kr. Ep je bio preveden na akadski, hetitski i hurijski (Noegel 2005: 237).

dot je za svoja istraživanja angažirao lokalne prevoditelje).³ Za Livija Andronika prevođenje je bilo više od zanata: prijevod je morao biti umjetničko djelo sam po sebi, kvalitetom i stilom ravan izvorniku. Budući da nije postojala prevodilačka tradicija na koju bi se mogao osloniti, Andronik je sam stvorio latinski pjesnički jezik svjesnim arhaiziranjem (npr. upotrebom genitiva na *-as*) i oponašanjem Homerova stila (njegov latinski ekvivalent za homersku formulu „jednak bogovima“ je *summus adprimus*; iako prijevod nije točan, stilski odgovara žanru). U prijevodu je došao do izražaja Andronikov dramaturški talent, a moguće je detektirati i utjecaj aleksandrijskih pjesnika, njegovih suvremenika. Sačuvani fragmenti otkrivaju da je pokušavao prilagoditi Homera rimskoj kulturi: prijevod je u italском saturnijskom stihu, a u prvom stihu umjesto Muze zaziva italско božanstvo po imenu *Camena*. Horacije i Ciceron smatraju ga zastarjelim i nesofisticiranim, ali se ipak slažu s Varonom da Andronika treba smatrati začetnikom rimske književnosti.

Nakon Enija heksametar je postao stih rimske epike te se Andronikov prijevod pojavio u novome heksametarskom ruhu pod naslovom *Livius refictus*. Za Suline diktature *Ilijadu* je na latinski preveo Gnej Matije (Gnaeus Matius), zatim Vergilijev suvremenik Ninije Kras (Ninnius Crassus), a u doba Nerona i *Ilijadu* i *Odiseju* Atije Labeon (Attius Labeo). Njihov rad nije naišao ni na odobravanje suvremenika ni na pozitivnu ocjenu današnjih filologa.⁴ Dva su stiha iz *Ilijade* Ninija Krasa sačuvana zbog gramatičke osobitosti - jedan zbog imperativa *fite*: *<o> socii, nunc fite viri* (prijevod Homerova ἀνέρες ἔστε, φίλοι, 6.112, 8.174, itd.), a drugi zbog perfekta glagola *coniveo* na *-vi* umjesto *-xi*: *Nam non<dum> conivi oculos ego deinde sopore* (ὁὐ γὰρ πω μύσαν ὄσσε ὑπὸ βλεφάροισιν ἐμοῖσιν 24.637).⁵

Jedan stih Atija Labeona sačuvao je sholijast: *crudum manduces Priamum Priamique pisinnos* prijevod je Homerova ὠμὸν βεβρώθοις Πρίαμον Πριάμοιό τε παῖδας (Il. 4.35). Odabir riječi *manduco*, 1. i *pisinnus*, *-i*, m. smatrao se promašenim u uzvišenom epskom kontekstu (Courtney 2003: 350). Satiričar Perzije na samom početku svog djela navodi izvjesnog Labeona kao primjer irelevantnog autora,⁶ a po uzoru na Perzija su engleski satiričari u doba kraljice Elizabete I. loše prevodioce nazivali Labeonovim imenom.

³ Tek su s jačanjem rimske vlasti na svojem teritoriju Grci počeli učiti latinski, jezik administracije i prava. Čini se da su grčke više klase u pravilu bile jednojezične, dok su Grci iz nižih klasa češće bili dvojezični (plaćenici i trgovci u Egiptu i Perziji; kolonizatori) iako ta dvojezičnost ne podrazumijeva visok stupanj poznavanja drugog jezika ili obrazovanja općenito.

⁴ *Matius wrote a translation in hexameters of the Iliad... of no great literary value* (Conte 1994: 139). Labeonovu prijevodu *Ilijade* su se kasniji autori rugali (Škiljan 1996: 90).

⁵ Citirano prema Courtney (2003: 107).

⁶ O curas hominum! o quantum est in rebus inane!
»Quis leget haec?« min tu istud ais? Nemo hercule. »Nemo?«
Vel duo, vel nemo. »Turpe et miserabile.« Quare?
Ne mihi Polydamas et Troiades Labeonem
Praetulerint? Nugae!
Pers. Sat. 1.1-5.

Za vladavine cara Nerona, ljubitelja pjesništva osobito sklonog Homeru, nastaje i *Ilias Latina*, parafraza *Ilijade* u 1070 heksametara. Pripisivala se konzulu Bebiju Italiku i piscu Siliju Italiku.⁷ Prva se polovica djela drži Homera, dok se u drugoj pojavljuju odstupanja od izvornika i inovacije. Uočljivi su rimski elementi kojima se trojanski rat približava svijetu rimske publike: Grci napadaju Troju u formaciji kornjače, Menelaj planira trijumf, a Enejin lik dobiva na važnosti. Tko god bio autor, vrlo je dobro poznao Vergilijevu *Eneidu* i Ovidijeve *Metamorfoze*. *Ilias Latina* je uživala veliku popularnost u srednjem vijeku te utjecala na srednjovjekovnu i humanističku književnost, no s vremenom ju je istisnula prava *Ilijada*.

Od antičkih prijevoda Homera na latinski sačuvani su još i neki Ciceronovi fragmenti. Ciceron je preveo nekoliko odlomaka u svojim filozofskim raspravama, no bez ambicije da objavi cjelovit prijevod. Osim Homera, prevodio je Eshinove i Demostenove govore, Ksenofontov spis *O gospodarstvu*, Platonova *Protagoru* te astronomski ep *Pojave* Arata iz Sola. Prevodio je u želji da predstavi grčke pisce Rimljanima ili iz potrebe da ilustrira svoja djela. Smatrao je da se prevođenjem latinski jezik obogaćuje i približava razini grčkoga, te je njegovom zaslugom latinski prilagođen izražavanju apstraktnoga, filozofskoga načina mišljenja (prenio je grčku filozofsku terminologiju na latinski).⁸ Ciceron se može smatrati jednim od najvažnijih rimskih prevodilaca uz Jeronima jer su obojica pokazivala interes koji nije bio samo praktičan, već i teoretski. Ciceron se teorijom prevođenja pozabavio u raspravi *De optimo genere oratorum*. O svojim prijevodima Eshina i Demostena kaže da je prevodio *non ut interpres, sed ut orator*. Njegovo je osnovno prevodilačko načelo *decorum*: ne treba prevoditi niti sasvim doslovno, niti preslobodno. Utjecao je na kasnije prevodioce, primjerice sv. Jeronima. Autor *Vulgate* Jeronim teorijskoj strani svojega prijevoda posvećuje epistolu *Ad Pammachium de optimo genere interpretandi* u kojoj, pozivajući se na Ciceronov autoritet, iznosi uvjerenje da prijevod mora biti stilski na razini izvornika te zadržati njegovu snagu i ljepotu vjernim prenošenjem smisla, a ne doslovnim prevođenjem od riječi do riječi. Prevođenje *ad verbum* kritizirao je uz Cicerona i Jeronima, i Horacije, a Plinije Mladi smatrao je da se prevođenjem s grčkog na latinski razvija stil. Rimljani su postavili norme prevođenja na Zapadu do 18. st. i konceptualizirali prevođenje, za razliku od Grka koji nisu imali niti riječ kojom bi ga imenovali (usp. lat. *interpretatio, interpretari, vertere, transferre*).⁹

Ostali poznati prevodioci među Rimljanima bili su vojskovođa Germanik (preveo je Aratove *Pojave*), Varon iz Ataksa (takoder preveo Aratove *Pojave*), Boetije (prevodio Aristotela i Porfirija), Tiranije Rufin (u 4/5. st. prevodio djela grčkih crkvenih otaca Origena, Grgura Nazijanskog i Euzebija) te Halcidije (u 4. st. preveo Platono-

⁷ Počinje akrostihom *Italicus scripsit*. Više o dataciji i autorstvu donosi Conte (1994: 437).

⁸ Više o Ciceronu kao prevodiocu donose Powell (1999) i Higbie (2011).

⁹ Više o prevođenju u starome Rimu: Roberts (2007).

va *Timeja*). Od pjesničkih prijevoda valja spomenuti Katulove prepjeve Sapfe i Kalimaha (Catull. *Carm.* 51 i 66).¹⁰

Srednji vijek

Srednji vijek donosi mnoge promjene na području jezika, kulture i književnosti: grčki je na Zapadu gotovo sasvim zaboravljen, kao i latinski na Istoku. Među novim književnim vrstama izrazito su popularni romani čija se građa dijeli na tri glavne tematske skupine: građu o Francuskoj, građu o Britaniji (kralj Artur, Tristan i Izolda) i građu o „Rimu velikom“ (Slamnig 1999: 16). Posljednoj skupini pripadaju sve antičke teme, uključujući Homerove junake koji su i dalje zanimali zapadnu publiku. Budući da nisu bili dostupni izvorni tekstovi, kao ni učitelji grčkoga jezika koji bi obrazovali čitatelje, publika se okretala djelima rimskih pjesnika nastalima na temelju homerske građe (npr. već spomenuta parafraza *Ilias Latina*, potom Stacijeva *Ahileida*, dijelovi Vergilijeve *Eneide* te Ovidijevih *Metamorfoza* i *Heroida*), romanima (Diktis, Dares) te srednjovjekovnim pjesničkim djelima autora poput Josepha iz Exetera, Boccaccia i Chaucera.

Djelo *Ephemeris Belli Troiani*, čijim se autorom smatrao Grk Diktis koji se borio u Trojanskome ratu pod Idomenejevim vodstvom, nastaje u 4. st. na temelju grčkog teksta pisanog barem dva stoljeća ranije. Sačuvana su dva predgovora djelu u kojima se opisuju navodno otkriće i transmisija teksta (važnu ulogu u toj pseudopovijesnoj priči odigrao je već spomenuti Homerov poklonik, car Neron).¹¹ Djelo je bilo čitano u srednjem vijeku, ali je s vremenom polako gubilo prestiž. Istu sudbinu doživio je Daresov roman (Clark 2011: 192). Njegovo djelo *De excidio Troiae historia* nastalo u 5. ili 6. st. bilo je pisano kao ratni dnevnik trojanskog saveznika Daresa iz Frigije. Djelo je sadržavalo predgovor tobožnjega prevodioca, ni manje ni više nego rimskoga povjesničara Nepota koji ga je posvetio Salustiju. Daresa je Izidor Seviljski smatrao prvim poganskim povjesničarom, no autentičnost romana dovedena je u pitanje već u doba renesanse, a nakon 1700. nitko ga više nije shvaćao kao ozbiljan povijesni izvor (više u: Clark 2011). Iako to djelo nema osobitu književnu vrijednost, o velikoj popularnosti koju je uživalo svjedoči broj od 200 sačuvanih rukopisa.

Diktis i Dares bili su vrlo popularni, osobito zbog svojega jednostavnog stila, no tematski su se udaljili od Homera te su pitanje ratničke časti zamijenili ljubavnim zapletima (Hektorov lik gubi na važnosti da bi u prvi plan mogao doći nesretni ljubavnik Troilo), čime postaju hibrid grčkoga ljubavnog romana i trubadurske tradicije.

¹⁰ Još je jedan oblik književnog stvaralaštva kod Rimljana blizak prevođenju kontaminacija, kombiniranje dijelova više grčkih drama u jednu na latinskom. Komediografi Plaut, Cecilije i Terencije na taj su način prerađivali izvorne grčke tekstove.

¹¹ Slavne ličnosti, kao što je u ovom slučaju car Neron, služe povećanju kredibiliteta u ovakvim pseudopovijesnim izvještajima Mheallaigh 2008: 408-409).

Poslužili su kao izvor kasnijim proznim autorima kao što su Benoît de Sainte-Maure (*Roman de Troie*, 1165), Guido delle Colonne (*Historia destructionis Trojae*, 1287), Raoul Le Fèvre (*Recueil des histoires de Troie*, 1464) i William Caxton (*The Recuyell of the Histories of Troie*, 1474). Toj tradiciji pripada i hrvatski srednjovjekovni roman *Rumanac trojski*. Krajem 12. st. pojavila se i prerada u stihovima autora Josepha iz Exetera pod naslovom *Frigii Daretis Yliados libri VI*, pisana u heksametru pod utjecajem Vergilija, Stacija i Lukana.¹²

Humanizam

Prevođenje na Zapadu dobiva novi zamah pojavom humanizma. Za vrijeme turskih osvajanja, osobito nakon pada Carigrada, brojni bizantski intelektualci dolaze na Zapad, ponajviše u Italiju, donoseći sa sobom grčke rukopise koji postaju sastavnim dijelom privatnih knjižnica. Proza je bila bolje zastupljena od pjesništva, što je vidljivo iz broja grčkih rukopisa u Italiji prije 1450. Od rukopisa proznih autora četrdeset je Aristotelovih djela, dvadeset Platonovih, deset Ksenofontovih, devet Demostenovih, osam Tukididovih, a pet Herodotovih. S druge strane, među pjesnicima prednjače Homer s relativno skromnih devet i Heziod sa sedam rukopisa. Od šest vodećih prozaika sačuvano je stotinjak rukopisa, dok ih je od šest vodećih pjesnika sačuvano 38 (Bolgar 1954: 276). O velikoj popularnosti historiografije svjedoče rukopisi Herodota, Tukidida, Ksenofonta i Plutarha u Guarinovoju i Vittorinovoju knjižnici te latinski prijevodi njihovih djela. Uz ovu četvoricu istaknutih grčkih historioografa, do 1460. bili su prevedeni¹³ i Apijan, Arijan, Diodor Sicilski, Polibije i Diogen Laertije, a od govornika Demosten i Izokrat. Pjesnici su bili zanemareni, tek je *Ilijada* privukla neku pažnju (Bolgar 1954: 278).

Ugled koji je Homer kao *pater poetarum* uživao među Rimljanima činio ga je zanimljivim humanistima. Iako ga nikad nije čitao, Dante ga u *Paklu* (4.88)¹⁴ naziva *poeta sovrano*, te ga u *Božanstvenoj komediji* citira čak šest puta: pet citata preuzeto je iz Aristotela, jedan iz Horacijeva *Pjesničkoga umijeća* (Finsler 1912: 15). Homer je bio poznat kao književni uzor rimskim epskim pjesnicima te su mnogi humanisti priželjkivali da im bude dostupan barem u prijevodu. Kod prethumanista i humanista postojala je, uz želju za poznavanjem Homera, i svijest da bi mu mogli nedostajati *proprietas* i *decorum* koje je Vergilije, glavni epski uzor, posjedovao u izobilju.

Prvi latinski prijevod Homera nakon antičkoga doba nastaje zahvaljujući trudu Francesca Petrarke. Petrarca je žarko želio naučiti grčki, no nije imao sreće s učiteljima grčkoga. Varlaam iz Kalabrije naučio ga je čitati grčki, ali ne mnogo više od toga.

¹² *Joseph's poem is the first full-fledged medieval verse epic on Troy, and it presents the whole history, from the voyage of the Argonauts to the fates of the returning Greek warriors* (Rigg 1992: 99).

¹³ Ako nije drugačije naznačeno, podrazumijeva se da je jezik prijevoda latinski.

¹⁴ U prijevodu Mihovila Kombola: *kralj nad pjesnicima* (Dante 1963: 23).

Preko Nikolaosa Sygerosa nabavio je primjerak *Ilijade* i *Odiseje* nad kojim je očajavao: *Homerus tuus apud me mutus, imo vero ego apud illum surdus sum. Gaudeo tamen vel aspectu solo, et sepe illum amplexus ac suspirans dico: O magne vir, quam cupide te audirem!*¹⁵ Usprkos neuspjehu u učenju grčkog jezika, entuzijastični *poeta laureatus* nije odustao od svoje namjere da kad-tad pročita Homera te je uz Boccacci-ovu pomoć angažirao kalabrijskoga¹⁶ redovnika Leonzia Pilata (Leontius Pilatus) da prevede *Ilijadu* i *Odiseju* na latinski, što je on i učinio u roku od dvije godine (1360-1362). Taj je *ad verbum* prozni prijevod, kojim se Petrarca morao zadovoljiti, imao mnogo nedostataka, čega je i naručitelj posla bio svjestan. Pilato se suočio s mnogim problemima u sintaksi i leksiku: mnoge je riječi pogrešno preveo (ἀπεισις' ἀποινα *Il.* 1.13 u Pilatovu prijevodu postaju *miserabilia dona*, *Ilias* 12-13), nije razumio tmezu, a stil je bio daleko od vergilijevskoga – ili bilo kojega drugog – modela. Iako prijevod nije bio tiskan, može se pretpostaviti da je služio kao polazište kasnijim prevodiocima (v. Sowerby 1997a).

Sljedeća je generacija firentinskih humanista, predvođena kancelarom Coluccionom Salutacijem¹⁷ (1331. – 1406.), pretvorila svoj grad u centar renesansnog humanizma koji se temeljio na oponašanju antičkih uzora. Nadahnut istodobno Petrarkinim idejama i političkim potrebama, Salutati je poticao svoje štićenike i pristaše da se bave intelektualnim radom, a osobito da uče grčki (Pilatov prijevod bio je za njega *horrida et inculta, insulsa translatio*),¹⁸ dok se on sam bavio alegorijskom interpretacijom Vergilija. Salutati je bio zaslužan za uspostavljanje katedre za grčki na Sveučilištu u Firenzi na kojoj je tri godine predavao ugledni bizantski intelektualac i diplomat Emanuel Hrizoloras koji je sastavio i grčku gramatiku *Erotemata*. Među njegove učenike ubrajaju se Leonardo Bruni i Guarino Guarini.¹⁹ Pripadnik Salutatijeva kruga, Bruni (Leonardus Brunus Aretinus, 1369. – 1444.) napustio je studij prava da bi se posvetio grčkomu te kasnije i sam postao kancelar Firence. I Bruni i njegov mentor Salutati kao filolozi su bili vrlo pragmatični i tražili tekstove koji mogu biti politički korisni. U Brunijevu shvaćanju povijesti vrhunci su ona razdoblja u kojima dominiraju veliki slobodni gradovi koji podupiru razvoj kulture: Atena zlatnoga doba, republikanski Rim i Firenca početkom 15. st (Kendrick 2005: 18). Iz djela antičkih autora crpio je usporedbe s Atenom i Rimom koje su, dakako, išle u korist Firenci. U pismu vojvotkinji Battisti di Montefeltro Bruni uz rimske autore preporuča čitanje

¹⁵ Citirano prema Celenza (2009: 150).

¹⁶ Ford (2007: 25) navodi da se Pilato izdavao za Grka, no nije nemoguće da je on to zaista i bio. Grčke naseobine u Kalabriji, osnovane u antičko doba, sačuvale su svoj jezik do današnjeg dana.

¹⁷ *Latin Secretary to the Florentine Republic for over thirty years, the correspondent of every important Humanist of his day and the most ardent of Petrarch's admirers, Salutati has been described by a modern critic as the man who gave the Middle Ages its coup de grace* (Bolgar 1954: 255).

¹⁸ Prema Rocco (2000: 14).

¹⁹ *Pedagogically, the Renaissance began with Chrysoloras* (Bolgar 1954: 268).

grčkih pjesnika među kojima ističe mudrog Homera kao vrijedan izvorom savjeta što se tiče ratovanja, no napominje da je iz kršćanske perspektive najveći antički pjesnik Vergilije jer je u 4. eklogi predvidio Isusovo rođenje (Kallendorf 2008: 56-58).

Bruni je preveo niz grčkih tekstova na latinski (pismo sv. Bazilija, *Epistula ad Adolescentes* (*de studiis secularibus*), Aristotelovu *Nikomahovu etiku*, Ksenofontovu političku raspravu *Hijeron* te Platonova *Fedona*). Jedna od Brunijevih mladenačkih političku raspravu *Hijeron* te Platonova *Fedona*). Jedna od Brunijevih mladenačkih vježbi u prevodenju bio je prozni prijevod triju govora iz 9. pjevanja *Ilijade*, iz 1405. Prijevod je objavljen tek 1523. u Nürnbergu pod naslovom *Tres orationes in triplici dicendi genere*. Izdanje sadržava Brunijev predgovor u kojem opisuje tri govornička stila: *unum stabile et pressum, alterum grande et concitatum, et tertium inter haec medium*. Prevodio je, kako sam kaže, *oratorio more*. U prijevodu je uglavnom izostavljao epitete jer ih nije smatrao dovoljno dostojanstvenima za upotrebu u govorima – ili bi ih izmijenio, pa tako Odisej od πολυμήχανος postaje *generosus*. Također je izbjegavao epska ponavljanja jer mu je najvažnija bila retorička vrijednost teksta. Bruni je primjenjivao načela svojega učitelja Hrizolorasa koji je podučavao da je najbolje prevoditi *ad sensum: conversionem in latinum ad verbum minime valere... sed ad sententiam transferre opus esse* (Rocco 2000: 15). Kritizirao je doslovno, ropsko prevodenje (Novaković 2004: 20) te je između 1420. i 1426. napisao i traduktološku raspravu *De recta interpretatione* u kojoj se prvi put pojavljuje termin *traducere*. Nije se uvijek u potpunosti pridržavao načela koja je iznosio u teoriji te se odricao vjernosti izvorniku kad bi trebalo prenijeti, primjerice, bilo kakav spomen grčke homoseksualnosti – paralele koje je povlačio između antičke Atene i renesansne Firence trebale su prikazati te gradove u što boljemu svjetlu (Kendrick 2005: 10). Iako je njegov prijevod Homera kratak, Bruni je važan u tome kontekstu jer je utjecao na prevodilačka načela svojih suvremenika i teoretskim i praktičnim radom. Zalagao se za učenje grčkoga i odbacivanje doslovnoga stila prevodenja koji je bio uobičajen u srednjem vijeku.

Još jedan Hrizolorasov učenik, Brunijev suvremenik Guarino Guarini iz Verone, preveo je 1427. 10. pjevanje *Ilijade* i 23. *Odiseje*. Prijevodi nisu sačuvani, ali jest jedno pismo u kojemu Guarini opisuje svoju prevodilačku metodu: skraćivao je i sažimao jer Homerovi dugi opisi po njegovu mišljenju ne pripadaju uzvišenom epskom stilu (Levine Rubinstein 1983: 50). Guarini i njegova škola pokazivali su veliko zanimanje za prevodenje. Jedan od učenika Guarina Guarinija bio je Ivan Česmički *alias* Jan Panonije (Ianus Pannonius, 1434. – 1472.), hrvatski intelektualac na dvoru mađarskoga kralja Matije Korvina i jedan od najvažnijih srednjoeuropskih humanista. Dio njegovoaopusa čine prijevodi s grčkog: prepjevi iz *Grčke antologije*, homerska *Himna Muzama*, jedan odlomak iz 6. pjevanja *Ilijade*²⁰ (*Diomedis et Glauci congressus*), a od proznih djela pseudo-Demostenov govor *Protiv Filipova pisma* te tri Plutarhova spisa. Zbog kvalitete svojih prijevoda nazvan je *Graecorum scriptorum fidissimus interpres*.²¹ Prijevod

²⁰ Više o Panoniju: Novaković (2004).

²¹ Ocjena mađarskog filologa Juhásza koju navodi Novaković (2004: 15).

sljedi sintaksu izvornika, vjeran je i ne dodaje suvišne stihove (više u: Šoštarić 2015a).

Pier Candido (Petrus Candidus Decembrius, 1392. – 1477.) prevodio je Homera između 1439. i 1441. Iako je najavljiivao bolji prijevod od Pilatova, nije uspio ostvariti obećanja te izgleda da se njegovo prevođenje svodilo na prepravljivanje Pilatova teksta, uz povremeno ubacivanje nekih heksameterskih oblika u prozni tekst. Suvremenik Francesco Filelfo nazvao ga je plagijatorom (Sowerby 1997a: 60-61).

Lorenzo Valla (Laurentius Vallensis, c. 1407. – c. 1457.) poznat je kao autor stiliističkoga priručnika *Elegantiae linguae Latinae* u kojemu se zalaže za upotrebu pročišćenoga latinskog jezika po uzoru na klasične pisce, bez srednjovjekovnih utjecaja. Prevodio je *Ilijadu* između 1440. i 1444. na zahtjev svojeg pokrovitelja, kralja Alfonsa V. od Aragona, kojeg je Homer zanimao prvenstveno kao povijesni izvor. Kao i Brunijev prijevod, i Vallin je pod velikim utjecajem govornišva te su izbačeni epiteti.²² Nakon šesnaeste knjige, prepustio je posao svojem učeniku Francescu Griffoliniju (Franciscus Griffolinus Aretinus, 1420. – poslije 1465) koji ga je uspješno završio, a zatim preveo i *Odiseju*. Griffolini je bio pod većim utjecajem Ciceronova nego Homerova stila te je bio sklon izostavljanju ukrasnih epiteta i drugih formula. Formule za označavanje vremena radikalno je skraćivao, zamjenjujući ih katkad samo ablativom apsolutnim. Griffolinijeva tendencija da skraćuje i izostavlja neke epske elemente sve više dolazi do izražaja u posljednjim pjevanjima pa je opravdana pretpostavka da je htio što prije završiti (Griffolini 2011: 15-19). Vallin i Griffolinijev prijevod *Ilijade* prvi je put tiskan 1474. u Bresciji; tamo je doživio i drugo izdanje, a kasnije je objavljen u Veneciji, Parizu, Leipzigu, Kölnu, Antwerpenu i Lyonu, no izlazi iz mode poslije 1541. kad je svoj prijevod Homera objavio Andrea Divo.

Prozni prijevodi nisu uspijevali u potpunosti zadovoljiti humanističku publiku, te je iste godine kad je objavljena Vallina i Griffolinijeva *Ilijada* tiskan i prijevod odabranih pjevanja (3-5, 18, 21-24) u stihu. Autor mu je bio Niccolò della Valle (Nicolaus de Valle, 1444-1473). Umro je samo nekoliko mjeseci prije objavljivanja svojega djela. Prvo izdanje izašlo je u Rimu, a kasnija u Wittenbergu i Haguenauu. Prijevod je uživao dugotrajniju popularnost od Vallina.

Za pontifikata Eugenija IV. (1431. – 1447.) humanisti počinju prodirati na papinski dvor. Eugenijev nasljednik papa Nikola V. sredinom 15. st. pokreće projekt prevođenja najvažnijih djela grčke književnosti na latinski. Već spomenuti Lorenzo Valla preveo je Herodota i Tukidida, no s epikom je papa imao manje sreće. Prva su dvojica pjesnika kojima se obratio s molbom da prevedu *Ilijadu* u stihu, Basinio Basini i Francesco Filelfo, odbila njegovu ponudu usprkos sjajnim uvjetima koje je papa nudio (stipendija i smještaj u Rimu); Basini navodno zbog toga što je mnoge dijelove teksta smatrao nedoličnima.²³ Tek je treći, Carlo Marsuppini (Carolus Marsuppi-

nus, c. 1399. – 1453.), nakon dužega uvjeravanja pozitivno (iako nevoljko) odgovorio na papino inzistiranje. Zadatak kojega se nerado prihvatio i zbog kojega je pao u depresiju (Sowerby 1997b: 166) nije uspio završiti prije smrti. Preveo je samo 1. pjevanje *Ilijade* i Ahilejev govor upućen Odiseju iz 9.²⁴ U gradnji stiha povodio se za Vergilijem i Ovidijem. Od epskih pjesnika važan je utjecaj na Marsuppinija imao i Stacije. Od suvremenika se vrlo vjerojatno ugledao na Brunijev prijevod govora iz *Ilijade* (Rocco 200: 130). Njegov je latinski solidan, a versifikacija humanistička: drži se klasičnih uzora, ali neke iznimke pretvara u pravila.²⁵ Katkad skрати ili produlji vokal nepravilno; četiri stiha nisu metrička (Rocco 2000: 121). Nema grecizama, a pridjevske složenice (npr. *altitonans*, *arcitenens*) su rijetke (Rocco 2000: 130). Primjećuju se dvije tendencije u prevođenju formula: s jedne strane izbjegava epsko ponavljanje (izraz *erat cura... varira s nostri... est*), a s druge minimalno odstupa od grčkog teksta. Njegov je cilj izbjeći pretjerana ponavljanja i istodobno ostati vjeran Homeru. Najviše epiteta donosi uz Ahilejevo ime (*divus*, *pedibus velox*, *celer*, *cursu velox*, *divus*), no sve ih manje prevodi prema kraju pjevanja kad Ahilej postaje samo *Aeacides* ili *Pelides*. Marsuppini si dopušta i određenu dozu slobode te Agamemnona, koji je kod Homera *ἄναξ ἀνδρῶν* i *κρείων*, uz *rector populorum* i *rex* dodatno opisuje epitetima *fervens*, *violentus*, *perfidus* čijih ekvivalenata nema u grčkome tekstu. Ne libi se produžiti formulu radi stilskoga dojma: *δημοβόρος βασιλεύς* postaje u njegovim rukama *rex infelix nimium populique vorator*, no povremeno se ograniči na *Atrida*, *Agamemnon* ili *rex* bez epiteta. Marsuppiniju se pripisivao i heksameterski prijevod 14. pjevanja *Ilijade* nastao u to doba.

Sljedeći prevodilac na papinoj listi bio je Orazio Romano. U elegantnim i tečnim heksametrima (Rocco 2000: 25) preveo je nekoliko pjevanja, od čega je sačuvano 58 stihova prvoga. Primjetan je utjecaj Carla Marsuppinija, čiju vjernost i jasnoću nije uspio doseći (Finsler 1912: 27).

Još jedan Marsuppinijev nasljedovatelj bio je Angelo Poliziano (Angelus Politianus, 1454-1494), učenik Demetrija Halkondila koji je u dobi od samo 15 godina preveo 2. pjevanje *Ilijade*. Bio je to ambiciozan potez ne samo s obzirom na njegovu dob nego i na činjenicu da su firentinski intelektualci toga doba bili zainteresiraniji za Platona i Aristotela nego za Homera (Polizianov suvremenik i sugrađanin Massilio Ficino preveo je na latinski Platonova sabrana djela). Mladi je prevodilac prijevod mudro posvetio Lorenzu de Mediciju, čime si je osigurao mjesto na njegovu dvoru gdje je do 1475. preveo sljedeća tri pjevanja,²⁶ nakon čega se okrenuo autorskomu radu i predavanjima o Homeru, Heziodu, Vergiliju, Perziju i Staciju. Velik utjecaj na njega kao prevodioca izvršio je Niccolò della Valle (Ford 2007: 27). Suvremenici su ocijenili Polizianov prijevod visokim ocjenama: bio je to Homer u duhu vergilijevskoga epa. S

²² [Stiff but correct Latin prose (Levine Rubinstein 1983: 50).

²³ Finsler (1912: 30) smatra da je Basini imao veće ambicije od prevodilačkih.

²⁴ Tekstovi u Rocco (2000).

²⁵ [C]ome era consuetudine all' epoca sua (Rocco 2000: 120).

²⁶ Više u: Levine Rubinstein (1983), Sowerby (1997a, 1977b), Ford (2007).

njima se slažu i današnji filolozi.²⁷ Osim Vergilijeva, primjetan je i utjecaj latinske ljubavne poezije, osobito Ovidija, te Horacija i Stacija. Epitete na nekim mjestima izbacuje jer ne postoje latinski ekvivalenti; po potrebi dodaje vergilijanske *magnus* i *magnanimus*. Homerske formule prevodi sintagmama drugih pisaca, npr. Homerova formula $\nu\eta\delta\upsilon\mu\omicron\varsigma \ \acute{\upsilon}\pi\nu\omicron\varsigma$ postala je kod Poliziana Vergilijev *sopor altus*, a homerski $\phi\rho\eta\upsilon\nu$ Stacijevo *arcano pectore* (Levine Rubinstein 1983: 53-54). Sklon je dodavanju epiteta kojima opisuje predmete kao blještave i sjajne, npr. $\tau\acute{\epsilon}\upsilon\chi\epsilon\alpha \ \kappa\alpha\lambda\acute{\alpha}$ pretvara u *nitido squalentia tegmina ferro*. Ne slijedi homersku parataksu. Alice Levine Rubinstein (1983) zaključuje da se 2. i 3. pjevanje stilski razlikuju od 4. i 5. jer je težište sa stila prebačeno na učenost i točnost. U dvama kasnijim pjevanjima vidljivi su odmak od klasičnih uzora i proširivanje vergilijanskoga vokabulara riječima posuđenim iz djela pisaca srebrnoga doba i *Vulgate* te upotreba kalkova (*aegifer*). Epitet $\delta\iota\omicron\tau\rho\epsilon\phi\eta\varsigma$ u 2. i 3. izostavlja, u 4. i 5. ga zadržava u nekoliko varijacija: *iuvenum quos Iupiter ingens nutrierat, quem Iupiter ipse nutriit, a Iove nutritam turbam* i *Iovis alumnus*. Do promjene je došlo zbog razvoja Polizianovih pogleda na prevođenje i Homera. Alice Levine Rubinstein smatra vjerojatnim da je odustao od prevođenja kad je shvatio da ne može pomiriti Vergilija i Homera te da se pod utjecajem Ficina i njegovih istomišljenika počeo zanimati prvenstveno za sadržaj Homerovih epova, a ne stil. Ipak, pod kraj života priznao je da je Homer bio njegova prva ljubav (Levine Rubinstein 1983: 67).

S vremenom interes humanista počinje obuhvaćati i *Odiseju*. 1510. objavljena su dva prozna prijevoda *Odiseje*: u Strasbourgu onaj već spomenutoga Francesca Griffolinija, a u Rimu prijevod *Odiseje* koji potpisuje Raffaele Maffei iz Volterre (Raphael Volterrano, 1451-1522). Maffei je bio poznat suvremenima kao autor enciklopedije *Commentaria urbana* i teološke rasprave *De institutione christiana*. Osim Homera, prevodio je na latinski Prokopija, Ksenofonta i sv. Bazilija. Posljednji je prijevod našao na Erazmovu kritiku. Maffeijeva je *Odiseja* ponovno izdana 1523. u Kölnu. Jan de Schrijver objavljuje 1528. u Antwerpenu svoje izdanje Homera koja sadrži Vallin prijevod *Ilijade* i Maffeijev *Odiseje* zajedno s latinskim prijevodom *Bitke žaba i miševa* (preveo Aldo Manuzio) i *Homerskih himni* (preveo Iodocus Velareus Verbrankanus). Izdanje sadržava i kazalo te uvodna pisma.²⁸

U Veneciji su 1537. po prvi put objavljene *Ilijada* i *Odiseja* iz pera istoga prevodioca. Autor toga prijevoda u kojem je primjetan možda i prevelik utjecaj Leonzia Pilata bio je humanist Andrea Divo (Andreas Divus Iustinopolitanus, 1490. – 1548.), rodnom iz Kopra.²⁹ Njegovo životno djelo čine prijevodi Homera, Teokrita (*Idile*)³⁰ i

²⁷ In fact, given the confines of Vergilian Latin diction, the translation is amazingly well done. It is no wonder that book 2 was so warmly received by Poliziano's humanist colleagues (Levine Rubinstein 1983: 54-55).

²⁸ Više u Bietenholz, Deutscher (1985) i Ford (2007).

²⁹ O njegovoj etničkoj pripadnosti raspravlja Gantar (1970: 273): *Tudi ne vemo... ali je bil po rodu Slovenec ili Talijan.*

³⁰ Bio je to prvi prijevod Teokrita na latinski (Venecija 1539), prema Gantaru (1970: 274).

Aristofana (*Aves*, *Concionatrices*, *Cerealia celebrantes*).³¹ Ambiciozni Divo u posvetnim pismima uz prijevode Homera izlaže svoje motive: s jedne strane treba pomoći onima koji studiraju „lijepu umetnost“, a s druge strane je intelektualni rad način da se postigne besmrtnost. Sam kaže da mu nije bio cilj pokazati svu eleganciju latinskoga jezika, nego Homerov izričaj bez dodatnih ukrasa. U posvetnome pismu upućenome studentima grčke književnosti vidljiv je Vergilijev utjecaj.

Ovo je izdanje još sadržavalo *Bitku žaba i miševa*, *Homerske himne* i *Homerov život*. Bilo je vrlo popularno te je do 1541. izdano čak deset puta. Divov je prijevod poslužio kao osnova za mnoga prerađena izdanja, primjerice Crespinovu *Ilijadu* iz 1559. te *Odiseju* iz 1567. Crespin 1570. opet izdaje *Ilijadu*; pomaže mu Krećanin François Portus. Giphanius je svoje prepravljeno izdanje Divova prijevoda objavio 1584, Castiglione 1587. u Baselu, a Henri Estienne (Henricus Stephanus) 1588. u Ženevi. Prijevod je bio tiskan sve do prve polovice 17. st. (izdanje iz 1609. uredio je Emilio Porto). Posljednje izdanje s više ili manje prepravljenim Divovim prijevodom bilo je amsterdamsko iz 1656. koje je uredio Cornelius Schrevelius. Zbog negativne kritike Merica Casaubona u *De nupera Homeri editione Lugduno Batavica* palo je u zaborav. Kritika je bila prvenstveno upućena prijevodu koji je bio doslovan i nedovoljno poetičan; katkad prevodilac nije mijenjao ni red riječi te je kršio temeljna pravila latinske sintakse. Svojim je prijevodom, između ostaloga, zaslužio da ga Ezra Pound ironično spomene u epu *Cantos*:

*And then Anticlea came.
Lie quiet Divus. I mean, that is Andreas Divus.
In officina Wecheli, 1538, out of Homer.*³²

Blagonaklon je prema Divu Gantar koji uzima u obzir da je on bio „pionir, ki je moral orati ledino“ (Gantar 1970: 274). Pod utjecajem njegova prijevoda stvarao je i Španjolac Vicente Mariner de Alagón (Vincentius Marinerius Valentinus, c. 1580. – 1642.),³³ čiji su prijevodi *Ilijade* i *Odiseje* ostali u rukopisu. Preveo je na latinski *Ilijadu*, *Odiseju*, *Bitku žaba i miševa*, *Homerske himne* i Teokrita.

Humanističke ideje širile su se izvan granica Italije te se krajem 15. st. pod talijanskim utjecajem počinje razvijati švicarski humanizam. Švicarske tiskare, osobito one u Baselu, igraju ključnu ulogu; osobito su popularna dvojezična izdanja. J. Opopin objavljuje 1549. u Baselu prvu cjelovitu latinsku verziju *Odiseje*: *Odyssaeae Homeri libri XXIII nuper a Simone Lemnio Emporico Rheto Curiensi, heroico Latino carmine facti, et a mendis quibusdam priorum translationum repurgati*. Učenjak bez stalne adrese Simon Lemm (Simon Lemnius Rhetus, 1511-1550) bio je najpoznatiji predstavnik švicarske neolatinske poezije (IJsewijn 1990: 208). Švicarski humanistički

³¹ Možda i Hezioda koji je ostao u rukopisu, kako nagada Gantar (1970: 274).

³² Tekst je dostupan online na <http://www.poetryfoundation.org/poem/241042>.

³³ Više u García de Passo Carrasco (1996).

krug, kojemu je pripadao, držao je do prevođenja grčkih klasika i do djela posvećenih povijesti i geografiji Švicarske te suvremenim događajima. Lemmova su najpoznatija djela nacionalni ep *Raeteis* i *Monachopornomachia*, djelo upereno protiv Luthera s kojim je bio u svadi. Pisao je i epigrame, elegije, ekloge i satire. Posvetio je prijevod Homera Henriku II. U prevodilačkom zadatku uzor mu je bio Divo. Prijevod je popraćen bilješkama.

Unutar švicarskoga humanističkog kruga istaknuto mjesto zauzima i Heinrich Loriti (1488. – 1563.), poznatiji kao Glareanus.³⁴ Osnovno znanje grčkoga stekao je za vrijeme studija u Kölnu, gdje je za svoj panegirik u čast Maksimilijanu I. nagrađen lovorovim vijencem i titulom *poeta laureatus*. Dvije godine po završetku studija vraća se u rodnu Švicarsku i otvara privatnu školu (tzv. *bursa*) u kojoj s učenicima čita Cezara, Cicerona, Aula Gelija, Livija, Lukana, Ovidija i Vergilija, a od Grka Homera i Lukijana. U privatnoj korespondenciji s istomišljenicima kritizira zagovornike starog, srednjovjekovnog školskog plana i programa: *magno boatu clamitant non esse Graece studendum* (Simoniti 1984). Tijekom petogodišnjega boravka u Parizu (1517. – 1522.) stekao je nova znanja o Homeru od Jana Laskarisa, grčkoga učenjaka koji je obilježio francusku renesansu. Nakon povratka iz Francuske nekoliko godina predaje u Baselu, a zatim odlazi u Freiburg gdje će do smrti predavati poeziju, objavljivati komentare rimskih pisaca, kritička izdanja teološki važnih tekstova i muzikološke rasprave, te se baviti matematikom, geografijom i historiografijom. Njegova su najpoznatija djela *Descriptio Helvetiae*, *Panegyricum* i *Duo elegiarum libri*. Teško je utvrditi točan datum nastanka njegova prijevoda Homera. Pretpostavlja se da je nastao poslije 1514. za potrebe nastave. Prijevod je doslovan, čuva tmezu koju ne razumije: *superbam insuper orationem dixit* (1.25); ali bolji je nego Divov. Nije uvijek jednako vjeran u prevođenju epiteta, o čemu svjedoče sljedeći primjeri: εὐκνήμιδες - *fortes*, ἐύζωνος γυνή - *formosa foemina*, χαλκοβατῆς δῶ - *firma domus*, καλλιπάρης - *pulchris genis*, ὠκυπόρος - *celeriter means*, Ἥως κροκόπεπλος - *Aurora croceam induta vestem*. Postojeći tekst prijevoda završava stihom 8.26. Simoniti smatra da je Glareanus bio predobar grecist i latinist da bi dopustio objavljivanje tako lošega prijevoda koji mu je svakako osigurao manju slavu od rasprava o teoriji glazbe (Simoniti 1984).

Švicarski je kulturni krug, uz talijanski, bio povezan s njemačkim i francuskim. Razdoblje od 1541. do 1570. Philip Ford naziva zlatnim dobom Homera u francuskoj renesansi (Ford 2007: 91; v. i Ford (2006)).³⁵ U Parizu 1545. izlaze *Homeri Odysseae libri VIII*, *Francisco Florido Sabino interprete, ad Franciscum Valesium, Galliarum Regem Christianissimum*, prvi prijevod *Odiseje* u heksametru. U predgovoru Fran-

ceso Florido (Franciscus Floridus Sabinus, 1511-1547) govori o teškoćama u prevođenju homerskih epiteta. Poštuje broj stihova, ali ne slijedi sintaksu.

Nakon 1570. smanjuje se interes za Homerovim djelima, no i dalje se pojavljuju izdanja koja će igrati važnu ulogu u humanističkim krugovima, primjerice de Spondeovo. Jean de Sponde (Johannes Spondanus, 1557. – 1595.), humanist, pravnik i teolog, izdao je revidiran Divov tekst Homera, upotpunjen njegovim komentarom, s dodatkom *Bitke žaba i miševa* i 32 tada poznate *Homerske himne*. De Sponde je smatrao Homera bliskim kršćanskom moralu zbog isticanja vrlina kao što su mudrost, hrabrost, pravednost, umjerenost i velikodušnost. Naišao je na kritike suvremenika, prije svega anti-homerskoga i pro-vergilijevskoga Scaligera, no izdanje je bilo dovoljno dobro za mnoge druge, između ostalih Georgea Chapmana koji se njime služio u prevođenju Homera na engleski.

Njemački humanisti obrazovani u Italiji donose u domovinu nove trendove. Još jedan Halkondilov učenik, uz Poliziana, koji se prihvatio prevođenja Homera bio je Johannes Reuchlin, „prvi Nijemac koji je nakon mnogo stoljeća znao grčki” (Finsler 1912: 378-379). Preveo je neke odlomke iz Homera. Njegovim su putem krenula dvojica Melanchthonovih učenika, Camerarius i Stigel. Joachim Camerarius (1500. – 1574.) pisao je poeziju, gramatičke i stilističke rasprave te historiografsku prozu. Za svojega boravka na Sveučilištu u Tübingenu (1535. – 1541.) objavio je prijevod i komentar prvih dvaju pjevanja *Ilijade*. Još jedan *Wunderkind* koji se prihvatio prevođenja Homera bio je Johann Stigel (1515. – 1562.) koji se upisao na sveučilište u Wittenbergu u dobi od samo 16 godina. Godine 1545. preveo je 1. pjevanje *Odiseje*. Johannes Prassch (Joannes Prassinus, 1515. – 1544.) preveo je četiri pjevanja (9 – 12) *Odiseje* u elegijskom distihu. Prijevod je izašao 1539. u Wittenbergu. Ostala su mu poznata djela tužaljke i tragedija *Philaemus*.

Bavarac Vincentius Opsopoeus, u. 1539), Lutherov pristaša, bio je rektor latinske škole u Ansbachu od 1528. do smrti. 1524. počeo je uređivati niz izdanja grčkih pisaca, povremeno s latinskim prijevodom. Tako su nastala prva izdanja Polibija, Heliadora i Diodora Sicilskog. 1531. je objavio alegorijsku interpretaciju *Odiseje*. Preveo je neka Lukijanova djela, a s nešto manjim uspjehom 1, 2. i 9. pjevanje *Ilijade*. Camerariusov prijatelj Eoban Hesse nije osobito cijenio taj prijevod. Helius Eobanus Hessus (1488–1540) bio je prema ocjeni suvremenika najbolji njemački neolatinistički pjesnik svog doba. Predavao je u Erfurtu, kamo su velik broj studenata privlačila njegova predavanja o Kvintilijanu, a kasnije još u Nürnbergu i Marburgu. Njegov je najveći pjesnički uspjeh djelo *Heroides christianae*. Hess je autor prvoga cjelovita prijevoda *Ilijade* u stihu, ali nije stigao uživati u slavi: umro je nekoliko dana nakon što je prijevod izašao iz tiska u Baselu. Prijevod je popraćen bilješkama, stilističkim komentarima i objašnjenjima; obilježeni su stihovi koje je imitirao Vergilije te gnomski stihovi. Taj je prijevod imao velik utjecaj na već spomenut Chapmanov engleski.

³⁴ Heinrich Loriti... velja za najpomembnejšega švicarskega humanista 16. stoletja (Simoniti 1984: 187). Više o švicarskim i njemačkim humanistima u: Bietenholz, Deutscher (1985).

³⁵ Neposredno prije toga, 1530, Jehan Samxon objavljuje prvi francuski prijevod *Ilijade*. Tekst koji je Samxon preveo zapravo je bio Vallin i Griffolinijev prijevod Homera (Ford 2007: 192-194).

Posebnost je engleske tradicije u tome da se prvi latinski prijevod Homera, onaj Samuela Clarkea (1675. – 1729.), pojavio nakon značajnoga broja engleskih.³⁶ Usprkos tvrdnji da povijest pamti Clarkea prije svega kao filozofa, a ne kao teologa (Pfizenmaier 1997: 1), možda bi bilo još točnije reći da ga pamti prvenstveno kao filozofa i teologa, a ne kao prevoditelja. Clarke je bio najznačajniji engleski filozof u razdoblju između Lockeja i Berkeleyja. prevodio je na latinski znanstvene rasprave svojih suvremenika (npr. Newtonovo djelo *Opticks*), a potkraj je života na zahtjev kraljevske obitelji preveo *Ilijadu*.³⁷ Prvih 12 pjevanja objavljeno je 1729.

Prevođenje Homera na latinski doživljava svoj labuđi pjev krajem neoklasicističkoga razdoblja zahvaljujući trojici isusovačkih pjesnika i prevodilaca. Meksički isusovac Francisco Javier Alegre (Franciscus Xaverius Alegrius, 1729. – 1788.) iz Veracruzua objavio je heksameterski prijevod *Ilijade* godine 1773. u Forliju u Italiji, kamo se sklonio nakon protjerivanja isusovačkog reda iz španjolskih kolonija. Slijedila su izdanja u Bologni (1776.) i Rimu (1788.).³⁸ Alegre je preveo i *Bitku žaba i miševa* koja je objavljena postumno. Od autorskih djela treba još spomenuti historiografsku prozu o isusovačkome redu u Novoj Španjolskoj *Historia de la Compañía de Jesús en Nueva-España*.³⁹ U predgovoru izdanja iz 1776. navodi velik broj prethodnika u prevođenju Homera na latinski, među kojima su Angelo Poliziano, Lorenzo Valla, Vicente Mariner, te prevodioce na moderne jezike poput Anne Dacier i Alexandera Popea (Alegre 1776: 7-8). Alegre predgovor završava priznanjem Vergiliju koji je za njega najbolji prevodilac Homera. Također se dotiče nekih homeroloških pitanja aktualnih u to vrijeme. U predgovoru rimskom izdanju kratko spominje prijevod Rajmunda Kunića: *Quibus accedit Cunichii, quae nunc cum laude prodit, Iliadis interpretatio, latino versu* (Alegre 1788: vii). Alegre u uvodu svojem izdanju iz 1776. piše sljedeće: *Poetarum igitur Principis mentem, non verba, latinis versibus exprimere conati, Virgilium Maronem, Homeri, inquam, optimum, et pulcherrimum ducem sequimur...* (Alegre 1776: 8), a stotinjak godina nakon objavljivanja njegove *Ilijade* španjolski kritičar Menéndez y Pelayo primijetio je da se radi o epu koji je više Vergilijev nego Homerov (prema Laird 2003: 168).

Alegreovi suvremenici bili su hrvatski isusovci Rajmund Kunić (Raymundus Cunichius, 1719. – 1794.) i Bernard Zamanja (Brno Džamanjić, Bernardus Zamagna, 1735. – 1820.). Obojica su rođena u Dubrovniku, gdje su pohađala isusovački kolegij. Kao talentirani đaci poslani su na daljnje obrazovanje na središnjoj isusovačkoj obrazovnoj ustanovi, Rimskom kolegiju, gdje je Kunić kasnije predavao grčki jezik

³⁶ *The first translation of the Iliad in English was published in 1581; from 1660 on there has been one or more in almost every decade* (Scott 1994: 1).

³⁷ Više o Clarkeu donose Vailati, Ezio i Yenter, Timothy, "Samuel Clarke" u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/clarke/> 23. 1. 2015.

³⁸ O izdanjima više u Laird (2003), Young (2008).

³⁹ Više u IJsewijn (1990: 297).

i retoriku. I Kunićev i Zamanjin opus čine autorski radovi i prijevodi. Kunić se kao autor okušao u pet književnih vrsta (elegije, *carmina*, poslanice, hendekasilabi, govori), a kao prevodilac prevodio je s dva jezika, grčkog i talijanskog, na latinski. Uz to je pisao parafraze Horacijevih i Katulovih pjesama. S grčkog je prevodio ezopovske basne, Teokrita, Kalimaha, Tirteja, epigrame iz *Grčke antologije*, Homera i *Himnu Demetri*.⁴⁰ Njegov cjelovit prijevod *Ilijade* objavljen je 1776. uz financijsku i moralnu potporu Baldassarea Odescalchija (1748-1810), obrazovanog mladog aristokrata (tri su odlomka *Ilijade* već bila objavljena 1764. u izdanju Zamanjine *Jeke*). 1784. objavljena su još dva izdanja, u Beču i Veneciji. Kunićevim se prijevodom služio Monti u svojem talijanskom prijevodu *Ilijade* (Ferluga-Petronio 1996).

Bernard Zamanja autor je kraćih epova (*Jeka* 1764, *Zračni brod* 1768; uz njega je tiskana i zbirka marijanskih elegija) te zbirke heksameterskih poslanica objavljenih krajem 18. st. Prevodio je na latinski s grčkoga i hrvatskoga. S hrvatskoga je na latinski prepjevao komičnu poemu *Radonja* Vladislava Menčetića te ulomak iz Gundulićeva epa *Osman*. S grčkoga je prevodio bukolske pjesnike Teokrita, Mosha i Biona, te epske pjesnike Homera i Hezioda. Njegova sklonost grčkim autorima arhajskog i helenističkog doba podudara se s ukusom njegova učitelja Kunića. Zamanjin prijevod Homerove *Odiseje* prvi put je objavljen 1777. u Sieni pod naslovom *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa*. Slijedila su izdanja 1783. u Veneciji i 1832. u Zadru (pretiske navodi Young (2008)).

Suvremenici su iznimno cijenili i Kunićev i Zamanjin prijevod Homera (Šonje 1975, 1976). Jedna od osnovnih odlika njihova stila je ugledanje na Vergilija, pri čemu ne izbjegavaju upotrebu Vergilijevih riječi čak ni kad značenjski ne odgovaraju originalu. Primjetan je utjecaj epike srebrnog doba, a kod Zamanje i Ovidijev. Kunić i Zamanja povremeno značajno produžuju izraz da bi prenijeli homerske izraze na latinski (npr. Kunić u Ἀχιλλεύς Θέτιδος παῖς ἤΰκόμοιο, *Il.* 16.860, *formosae Thetidis dium genus, altus Achilles* 16.1058). Vrlo je slobodan pristup prevođenju epiteta, kojima prikazuju likove u nešto drugačijem svjetlu od Homera, nesumnjivo pod utjecajem isusovačkih i humanističkih rasprava o antičkoj epici i Homerovoj vrijednosti u usporedbi s Vergilijem (više u Šoštarčić 2015b).

Glavni problemi u prevođenju Homera

Prevodioci Homerovih epova na latinski susretali su se sa specifičnim problemom koji nije postojao pri prevođenju na moderne jezike: Vergilijev utjecaj na cjelokupnu latinsku epiku pisanu poslije njega. Vergilijev stil, jezik i teme razlikovali su se od homerskih, zbog čega je Homer kao nedovoljno sofisticiran u renesansi pretrpio mnoge kritike, primjerice onu Marca Girolama Vide u *De arte poetica* te Giulia Ce-

⁴⁰ Ukupan popis njegovih radova te pregled rukopisne predaje istih nalazi se u doktorskoj disertaciji Irene Bratičević (2010: 141).

sarea Scaligera u raspravi *Poetices libri septem: Criticus*.⁴¹ Homer je izazivao kritike zbog tema i zapleta s jedne te stila s druge strane. Dok Vergilijeve junake motiviraju čast i domoljublje te su spremni žrtvovati se za više ciljeve, Homerovi se dure i svađaju; skloni su opijanju, preljubu i nasilju. Stilski gledano, velika Homerova mana bila je uporaba formula i općenito epskih ponavljanja: prema Kvintilijanovim napucima (*Inst.* 8.3.52) ponavljanje treba izbjegavati. Iako je klasicizam prema Homeru bio manje strog od renesanse, epska ponavljanja nisu odgovarala ni principima klasicističke poetike koja je zahtijevala eleganciju. Svijest o pravoj prirodi formule u usmenoj epskoj književnosti nije postojala sve do istraživanja Milmana Parryja i Alberta Lorda. Iako ni danas nije rečena zadnja riječ o uporabi epiteta kod Homera, formulaičnost je prihvaćena kao jedno od osnovnih obilježja usmene književnosti. Međutim, ponavljanja su bila zamorna za čitatelja, a među ponavljanim elementima isticali su se epiteta koji su često djelovali neusklađeno s kontekstom (Scott 1994: 22). Uz to, za neke epitete nije bilo odgovarajućih prijevodnih ekvivalenata te su prevodioci imali na raspolaganju sljedeće mogućnosti: izostavljanje epiteta, kalkiranje prema grčkom ili slobodan prijevod.

Zaključak

Svaki je prevodilac mogao upotrijebiti više od jednog načina prevođenja, npr. Poliziano povremeno prevodi vjerno, tj. nalazi značenjske ekvivalente u latinskome, povremeno izostavlja epitete, a povremeno kalkira, dok Alegre smatra kalkove nastale prema grčkomu znakom krajnje dekadencije. Prevodioci poput Kunića i Zamanje nisu zazirali od proširivanja stihova dodavanjem novih elemenata, dok je Bruni epitete najčešće izostavljao da bi prilagodio Homera govorničkom stilu. Svaki je prevodilac mogao obraditi Homera na svoj način, i svaki se pristup mogao opravdati estetikom vremena u kojemu je nastao, te potrebama i zahtjevima čitalaca. Zbog snažnog utjecaja rimske epike na humaniste, osobito Vergilija čiji je status najvećeg epskog pjesnika svih vremena bio neupitan, humanistički je stil sličniji onome rimskih pjesnika nego Homerovom.

⁴¹ Usporedbu Homera i Vergilija te Vidin stav iznosi Sowerby (2006: 29-36); za Vidinu i Scaligerovu kritiku v. Sowerby (1997b: 173-181).

Popis literature

- Alegre 1776 *Francisci Xaverii Alegrii Americani Veracruensis Homeri Ilias Latino Carmine Expressa, Cui Accedit Ejusdem Alexandrias, Sive de Expugnatione Tyri Ab Alexandro Macedone Libri Quatuor. Tomus Primus Libros Iliadis Quatuordecim Priores Complectens.* 1776. Bologna: Typis Ferdinandi Pisarri.
- Bietenholz, Deutscher 1985 Bietenholz, Peter G., Thomas Brian Deutscher (ur.). 1985. *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation, Volumes 1-3.* Toronto; Buffalo: University of Toronto Press.
- Bolgar 1954 Bolgar, R. R. 1954. *The Classical Heritage and Its Beneficiaries.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Bratičević 2010 Bratičević, Irena. 2010. "Epigrami Rajmunda Kunića: tradicija teksta i problemi interpretacije I." Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Celenza 2009 Celenza, Christopher S. 2009. "Hellenism in the Renaissance." U: *The Oxford Handbook of Hellenic Studies*, G. R. Boys-Stones, Barbara Graziosi, Phiroze Vasunia (ur.), 150-65. Oxford: Oxford University Press.
- Clark 2011 Clark, Frederic. 2011. "Authenticity, Antiquity, and Authority: Dares Phrygius in Early Modern Europe." *Journal of the History of Ideas* 72 (2): 183-207. doi:10.1353/jhi.2011.0013.
- Conte 1994 Conte, Gian Biagio. 1994. *Latin Literature: A History.* Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press.
- Courtney 2003 Courtney, Edward. 2003. *The Fragmentary Latin Poets.* Oxford: Oxford University Press.
- Dante 1963 Dante. 1963. *Pakao.* Preveo Mihovil Kombol. Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“.
- Farrell 2004 Farrell, Joseph. "Roman Homer." U: *The Cambridge Companion to Homer*, Robert Fowler (ur.). 254-271.
- Ferluga-Petronio 1996 Ferluga-Petronio, Fedora. 1996. "Monti, Kunić i prijevod Homerove Ilijade." *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* XXXIV: 91-101.

- Finsler 1912 Finsler, Georg. 1912. *Homer in Der Neuzeit: Von Dante Bis Goethe*. Leipzig; Berlin: Verlag von B. G. Teubner.
- Ford 2006 Ford, Philip. 2006. "Homer in the French Renaissance." *Renaissance Quarterly* 59 (1): 1–28.
- Ford 2007 ———. 2007. *De Troie à Ithaque: réception des épopées homériques à la Renaissance*. Genève: Droz.
- Gantar 1970 Gantar, Kajetan. 1970. "Andreas Divus iz Kopra - preva-jalec Homerja." *Zgodovinski časopis* 24 (3-4): 273–78.
- García de Passo Carrasco 1996 García de Passo Carrasco, Dolores. 1996. "Andrea Divo como fuente en la Odyssea de Vicente Mariner." *Excerpta Philologica* 6: 133–43.
- Griffolini 2011 *Odyssea Homeri a Francisco Griffolino Aretino in Latinum Translata: Die Lateinische Odyssee-Uebersetzung Des Francesco Griffolini*. 2011. Eingeleitet und herausgegeben von Bernd Schneider und Christina Meckelnborg.. Leiden; Boston: Brill.
- Haskell 2010 ———. 2010. "Practicing What They Preach? Vergil and the Jesuits." U: *A Companion to Vergil's Aeneid and Its Tradition*, Joseph Farrell (ur.), 203–16. Chichester, West Sussex, United Kingdom; Malden, Mass.: Wiley-Blackwell.
- Haskell 2014 ———. 2014. "The Passion(s) of Jesuit Latin." U: *Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World: Macropedia*, Philip Ford, Jan Bloemendal, Charles Fantazzi (ur.), 775–88. Leiden; Boston: Brill.
- Higbie 2011 Higbie, Carolyn. 2011. "Cicero the Homerist." *Oral Tradition* 26 (2): 379–88.
- Hunt 2008 Hunt, Yvette. "Roman Pantomime Libretti and their Greek Themes: The Role of Augustus in the Romanization of the Greek Classics." U: *New Directions in Ancient Pantomime*, Edith Hall, Rosie Wyles (ur.), 169–184. Oxford: Oxford University Press.
- IJsewijn 1990 IJsewijn, Jozef. 1990. *Companion to Neo-Latin Studies Pt. I, Pt. I.* Leuven: Leuven University Press; Peeters Press.
- Kallendorf 2008 Kallendorf, Craig W. 2008. *Humanist Educational Treatises*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Kendrick 2005 Kendrick, Robert. 2005. "Ancient Epics, Renaissance Translations." Chicago, Illinois: The University of Chicago.
- Kunić 1776 *Homeri Ilias Latinis Versibus Expressa a Raymundo Cunichio Ragusino*. 1776. Romae: Joannes Zempel.
- Laird 2003 Laird, Andrew. 2003. "La Alexandriada de Francisco Xavier Alegre: Arcanis sua sensa figuris." *Nova Tellus* 21 (2): 165–76.
- Levine Rubinstein 1983 Levine Rubinstein, Alice. 1983. "Imitation and Style in Angelo Poliziano's Iliad Translation." *Renaissance Quarterly* 36 (1): 48–70.
- Mheallaigh 2008 Mheallaigh, Karen Ní. 2008. "Pseudo-Documentarism and the Limits of Ancient Fiction." *American Journal of Philology* 129 (3): 403–31. doi:10.1353/ajp.0.0021.
- Novaković 2004 Novaković, Darko. 2004. "Jan Panonije kao prevodilac s grčkoga: filologija u službi politike." *Latina et Graeca* N. S. 5: 13–27.
- Panayotakis 2008 Panayotakis, Costas. *Virgil on the Popular Stage*. U: *New Directions in Ancient Pantomime*, Edith Hall, Rosie Wyles (ur.), 185–197. Oxford: Oxford University Press.
- Pfizenmaier 1997 Pfizenmaier, Thomas C. 1997. *The Trinitarian Theology of Dr. Samuel Clarke (1675-1729): Context, Sources, and Controversy*. Leiden; New York: Brill.
- Poetry Foundation <http://www.poetryfoundation.org/poem/241042>, pristupljeno 14. 12. 2015.
- Powell 1999 Powell, J. G. F. 1999. *Cicero the Philosopher: Twelve Papers*. Oxford: Clarendon press.
- Rigg 1992 Rigg, A. G. 1992. *A History of Anglo-Latin Literature, 1066-1422*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Roberts 2007 Roberts, J. W. (ur.). 2007. *The Oxford Dictionary of the Classical World*. Oxford: Oxford University Press.
- Rocco 2000 Rocco, Alessandra. 2000. *Carlo Marsuppini, traduttore d'Omero: la prima traduzione umanistica in versi dell'Iliade (primo e nono libro)*. Padova: Il poligrafo.
- Scott 1994 Scott, Robert Lawrence. 1994. "On Translating the Iliad in English." Ann Arbor: Michigan State University.
- Simoniti 1984 Simoniti, Primož. 1984. "Glareanov latinski prevod Iliade." *Živa antika* 34: 187–193.

- Slamnig 1999 Slamnig, Ivan. 1999. *Svjetska knjiŹevnost zapadnoga kruga: od srednjega vijeka do današnjih dana*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škiljan 1996 Škiljan, Dubravko, ur. 1996. *Leksikon antićkih autora = Lexicon scriptorum antiquorum*. Zagreb: Latina & Graeca : Matica hrvatska.
- Sowerby 1997a Sowerby, Robin. 1997. "Early Humanist Failure with Homer I." *International Journal of the Classical Tradition* 4 (1): 37–63.
- Sowerby 1997b ———. 1997. "Early Humanist Failure with Homer II." *International Journal of the Classical Tradition* 4 (2): 165–94.
- Sowerby 2006 ———. 2006. *The Augustan Art of Poetry: Augustan Translation of the Classics*. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Šonje 1975 Šonje, Šimun. 1975. "Osobitosti Homerova epskog stila u Odiseji Bernarda DŹamanjića (Zamanje)." *Dubrovnik* 1: 24–52.
- Šonje 1976 ———. 1976. "Prigodom 200. obljetnice prijevoda Homerove Ilijade od Rajmunda Kunića (1776 - 1976)." *Dubrovnik* 5 - 76: 34–46.
- Šošćarić 2015a Šošćarić, Petra. "Ianus Pannonius' *Diomedis et Glauci congressus* and its Literary *Nachleben*." *Colloquia Maruliana* XXIV. 49-64.
- Šošćarić 2015b *Tipovi homerskih formula u Kunićevu latinskom prijevodu Ilijade*. 2015. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Yenter, Vailati 2014 Yenter, Timothy, and Ezio Vailati. 2014. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ur.). <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/clarke/>. 23. 1. 2015.
- Young 2008 Young, Philip H. 2008. *The Printed Homer: A 3000 Year Publishing and Translation History of the Iliad and the Odyssey*. Jefferson, NC; London: McFarland.
- Zamanja 1764 *Bernardi Zamagnae e Societate Jesu Echo libri duo. Selecta Graecorum carmina versa Latine a Raymundo Cunichio ex eadem Societate*. 1764. Romae: Ex typographia Francisci-Bizzarini Komarek.
- Zamanja 1777 *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa a Bernardo Zamagna Ragusino ad optimum principem Petrum Leopoldum Austriacum*. 1777. Senis: Excudebant fratres Pazzini Carlii.

Tamara Goić

Neobjavljene poslanice Đona Rastića

U ovoj radnji obrađeno je šest neobjavljenih poslanica i dvije elegije Đona Rastića iz rukopisâ 788, 846 i 1042 knjiŹnice Male braće u Dubrovniku. Većina Rastićevih pjesama objavljene su godine 1815. u Padovi, zaslugom pjesnikova prijatelja Frana Appendinija (*Junii Antonii comitis de Resti patricii Ragusini Carmina*, Patavii, 1815.). Objavljene pjesme podijeljene su na satire, elegije, poslanice i različite pjesme. Poslanice su upućene Đuru Feriću, Franu Apendiniju, Jakovu Betondiću, nekom nepoznatom mladom prijatelju, a zadnja je naslovljena *Ad amicos carmen poscentes*.

Đono Rastić rođen je godine 1755. godine u Dubrovniku. Nakon završene isusovaćke škole odlazi u Italiju sa strićevima Franom i Sigizmundom. U Rimu se druŹi s Benediktom Stayom, u Napulju sa Sabinom Zamagnom. Po povratku u Dubrovnik poćinje izućavati geometriju i fiziku. Źeni se vrlo mlad Marijom Zamagnom, praktićnom Źenom koja preuzima brigu oko imanja. Đono se okreće izućavanju rimske i grćke knjiŹevnosti. Poznato je i da je samostalno izućio pravo i drŹao parnice te bio veoma cijenjen kao pravnik. Godine 1792. postaje senator, a pet godina kasnije knez Dubrovaćke Republike.

Poćetak devetnaestog stoljeća donosi mnoge politićke mijene cijeloj Europi pa tako i Dubrovaćkoj Republici. Kao zakleti neprijatelj stranaca Đono se nakon pada Republike povlaći na svoje imanje u Trsteno te ondje ostaje do kraja francuske okupacije. To je ujedno i najplodnije razdoblje njegova stvaralaćtva, kad je napisao najveći dio svojih satira, po kojima i jest najcjenjeniji u povijesti latinistićkog stvaralaćtva u Hrvata. Na Źalost, nije dugo uŹivao u Dubrovniku slobodnom od francuske vlasti. Umro je dva mjeseca nakon austrijske okupacije, 31. oŹujka, 1814.

Među ovdje prikazanim poslanicama i elegijama tri su nešto lascivnijeg sadrŹaja – treća i ćetvrta poslanica iz rukopisa 788 te elegija *Vellus aureum*, koju nalazimo u dva rukopisa, 846 i 1042.

U predgovoru Appendinijevog izdanja nalazim podatak da je u svojoj mladosti Rastić pisao lascivne pjesme, koje je kasnije unićtio i o kojima nije volio govoriti. Poneki podatak o njegovim mladenaćkim djelima našla sam i u kratkom ćlanku Ź. Puratića u časopisu *Źiva antika*, (broj 15, Skoplje, 1965, str. 211.-213.), gdje ovaj autor navodi desetak stihova Rastićevih poslanica iz rukopisa 788 te nekoliko redaka HidŹinih odgovora iz rukopisa 433 Znanstvene knjiŹnice u Dubrovniku.

Među pjesmama lascivnije tematike objavljena je kod Appendinija jedino ona pod nazivom *Amor*, ali su iz nje izostavljeni previše slobodni stihovi te je original-